

Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Vakıfların Yönetişim Perspektifinden Değerlendirilmesi

Ersin Şahin*

Öz

Tarihimizin derinliklerinden gelen ve köklü bir geçmişe sahip olan, yıllarca sosyal ve kültürel alanlarda önemli hizmetleri yerine getirmekle beraber, gelir kaynağı niteliğindeki malların yönetimi ve işletilmesi ile de iktisadi ve idari alanda da önemli ölçüde etkin rol oynayan vakıflar; teknoloji ve bilginin etkin kullanıldığı günümüzde, modern kurumlar yanında yerini almakta ve büyük bir güç oluşturmaya devam etmektedir. Son yıllarda özellikle gelişmiş batılı ülkelerde, kamu ve özel sektörler ile birlikte gönüllü kuruluşların oluşturduğu gönüllü sektör, kâr amaçsız sektör, hükümet dışı organizasyon gibi çeşitli şekillerde adlandırılan üçüncü bir sektör olarak vakıflar büyük bir önem kazanmıştır. Bu bağlamda kamu yönetim sistemi içerisinde önemli bir yer tutan vakıfların küresel ve teknolojik anlamda yaşanan gelişmeler ve değişimler ve bunların getirdiği yenileşme sürecinde yönetim çerçevesinde değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Yönetişim, Sivil Toplum Kuruluşları

An Evaluation of Waqfs as Non-Governmental Organizations

Abstract

Pious endowments (waqfs) an institution closely interwoven to history has served enormously in the social and cultural fields. The management of the endowments' properties has also contributed significantly to administrative and social areas. Today following technological and information developments, waqfs like other modern institutions continue to be considered powerful institutions. In recent years, especially in advanced Western countries, apart from public and private institutions voluntary non-profit and non-governmental organizations are formed. Within the context of the operation of this third sector, waqfs' importance has enhanced. Thus, this paper aims at evaluating the waqf that still holds an important place in public administration while keeping in mind global and technological developments.

Key Words: Waqfs, Governance, Non-Governmental Organizations

* Vakıflar Bursa Bölge Müdürlüğü.

1. Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Vakıflar

1.1. Vakfın Tanımı ve Tarihsel Süreci

Bugüne kadar vakıflar alanında birçok inceleme ve araştırma yapılmış olup; içerdiği sosyal, kültürel, iktisadi ve idari unsurlar yönünden vakfa ilişkin çeşitli tanımlara rastlanılmaktadır.

Sözlük anlamıyla vakıf; hapsetmek, alıkoymak, bağlamak, durdurmak anlamlarına gelirken terim olarak; menfaati kullara ait olmak üzere bir malı kendi mülkünden çıkarıp Allah yolunda hapsetmek demektir (Yeğin 1983:775).

Hilmi Ömer Efendi, vakıfları “ Menfaati Allah’ın kullarına ait olmak üzere, bir ayn’i, Cenab-ı Allah’ın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten (satma ve satın almadan) mahpus ve memnû’ kılmaktır (alıkoymak)” olarak tanımlamaktadır (Hilmi Ömer Efendi 1307: 2).

Bahaeddin Yediylıdız; Bir kişi sahip olduğu menkul veya gayr-i menkul mallarından bir kısmını veya onların tamamını, Allah’ın rızasını kazanmak niyetiyle, halkın herhangi bir ihtiyacını gidermek üzere; dini, hayri veya içtimai bir gayeye müebbeden tahsis ederse malını vakfetmiş, yani vakıf müessesesi kurmuş olacağını belirtmektedir (Yediylıdız 1988: 403-408).

Medeni Kanunumuzda ise vakıflar, “Gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve haklarını belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır” şeklinde tanımlanmıştır (M.K. md.101).

Yukarıda yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere vakıflar bireylerin taşınır, taşınmaz mallarını dışarıdan hiçbir etki altında kalmadan kendi rıza ve istekleriyle kendi mülklerinden çıkarıp yine kendileri tarafından belirlenen şart ve hizmetlerin yerine getirilmesi için sürekli olarak kurulurlar.

Sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın en köklü ve hukuki kurumlarından biri olarak değerlendirilen vakıfların doğuşu hakkında farklı yaklaşımlar bulunmasına rağmen, insanlar arasında var olan yardımlaşma düşüncesiyle ortaya çıkmış olduğu ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, İslamiyetin kabulü ve bu dinin her çeşit sosyal hizmetin yapılmasını öngörmüş olmasına paralel olarak özellikle Osmanlı İmparatorluğu döneminde vakıf kurumu gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Nitekim, medreseler ve kütüphaneler gibi eğitim müesseseleri; hastaneler, kervansaraylar, hanlar, hamamlar gibi sağlık ve sosyal

yardım müesseseleri; cami, tekke, mescit gibi dini yapılar hep vakıflar aracılığıyla ortaya çıkarılmış, meydana getirilen bu eserler toplumun gelişmesinde ve ülkenin kalkınmasında önemli ölçüde katkı sağlamıştır (Akı ve Demirbilek 1996:1).

Batı toplumlarında vakıf kurumuna ancak Orta Çağda rastlanmaktadır. İlk Çağ klasik Roma Hukuku’nda henüz tüzel kişilik kavramı geliştirilmediği için, bağımsız bir teşkilat olan mal topluluklarına rastlanmaktadır. Hristiyanlığın kabulünden sonra, İmparatorluk döneminde, kilisenin tesiriyle dini amaçlara (Piae Causae) hizmet eden vakıflar kurulmaya başlanmıştır. Orta Çağ’da dini gayeler için kurulan vakıflar yanında, hayır işleri, iyilik yapmak, insanlara yardım etmek amacıyla da vakıflar kurulmuştur. 19. yüzyılda ise batı toplumlarında aile vakıflarının çoğaldığı görülmektedir. Büyük arazilerin, servetlerin parçalanmaması, aile fertlerin elinde kalması için bu gibi vakıflar elverişli idi. Ancak, 19.yüzyılda gelişen liberal düşünce akımları, aile vakıflarının gelecek nesillerin atılım gücünü azalttığını, tüketici bir gençlik yarattığı görüşlerini ısrarla yayarak bu vakıfların giderek azalmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan, bu yüzyılda devlet güçlenerek, üzerindeki manevi ve dini hakimiyetlerini zayıflatmak üzere kiliseye ve büyük servetlere sahip bulunan kilise vakıflarına karşı mücadele açmıştır. Bu nedenlerle 20.yy.da batıda vakıf kurma işlemlerinin eski değerini kaybettiği, azaldığı görülmektedir (Cansel 1988: 321-327).

Günümüzde ise batı toplumlarında da vakıfların benzer bir özelliğe sahip olduğu gözlenmektedir. Özellikle özel sektörün ilgi duymadığı ve kamu sektörünün yeterli olamadığı, kâr etme imkanı bulunmayan veya kâr marjlarının çok düşük olduğu kültürel faaliyetler, eğitim ve sağlık gibi sektörlerde ortaya çıkan boşluk, vakıflar tarafından doldurulmaktadır. Bu nedenle vakıflar "kâr amacı gütmeyen kuruluşlar (non-profit organizations)" veya "üçüncü sektör kuruluşları (third sector)" olarak kabul edilir hale gelmiştir (Baloğlu 1996: 10).

1.2. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil Toplum kavramı yüzyıllar boyu aileden, devletten uzanan yelpazede çeşitli ilişki, örgüt veya toplumsal grupları belirtmek için kullanılırken, tarih içindeki değişimine bağlı olarak da bir anlam çoğulluğuna sahip olmuştur (Mardin 1983: 9).

Latince *civilis* kelimesinden türeyen sivil, ilk anlamıyla yurttaş, hayatına ve haklarına ilişkin bütünü belirlemek için kullanılır. “Sivilleşmek” bir topluluğu daha gelişken sosyal bir hale getirmektir. Onu izleyen sivilizasyon da maddi, sosyal ve kültü-

rel gelişmeyi anlatır (Akal 1990: 32).

Sivil toplum en genel anlamıyla gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi ayakları üzerinde duran, hukuksal bir düzenle ya da bir ortak değerler kümesiyle sınırlı, devletten özerk, örgütlü toplumsal yaşam alanı olarak tanımlanmaktadır (Aslan 2000: 262).

Sivil toplum kavramı, gelişim süreci içinde farklı dönemlerde farklı şekillerde ele alınmıştır. Keane göre, kavram bugünkü modern anlamına gelinceye kadar dört değişik evreden geçmiştir (Keane 1993: 48). Birinci evrede, klasik sivil toplum ve devlet ağırlığı öne çıkmıştır. Yani, merkezi egemen-anayasal devleti haklılaştırma ve bunun karşısında bu devletin otoritesine karşı sivil toplumun içindeki bağımsız toplumların gelişmesi ortaya konulmuştur. İkinci evrede, bağımsız toplumların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşru olduğu vurgulanmıştır. Üçüncü evrede, sivil toplum ve devlet ayırımındaki devlet karşıtlığı, zayıflatılmıştır. Dördüncü evrede ise, düzenleyici devlet iktidarının sivil toplumu yavaş yavaş kısıtladığı öne çıkartılarak çoğulcu kendi kendini örgütleyen devletten bağımsız bir sivil toplumu korumanın önemi vurgulanmıştır (Önal 2000: 7).

Sivil Toplum kuruluşları, toplum yararına çalışan ve bu yönde kamuoyu oluşturan, kâr amacı gütmeyen, sorunların çözümüne katkı sağlayarak çoğulculuk ve katılımcılık kültürünü geliştiren, demokratik işleyişine sahip, bürokratik donanımdan yoksun ve gönüllü bir araya gelen bireylerden oluşan örgütlenmelerdir (Kocacık 2003:189).

Sivil toplumun temel özelliği devletten özerk kendi dinamiklerine sahip, çoğulcu örgütlenmeler bütünü olmasıdır. Birey, bu toplumda, kendi kişiliğini kaybetmeksizin bir takım örgütlenmeler içerisinde girmekte, toplumsal gelişiminin yönlendirilmesinin itici gücü olmaktadır. Bu çerçevede sivil toplum için demokrasi kendi içerisinde ve devletle ilişkileri bakımından zorunlu koşulu oluşturmaktadır (Yıldırım 2003: 237).

Sivil toplum kuruluşlarının ortak özellikleri şu şekilde sıralanabilir;

- Özerklik
- Gönüllülük
- Bir kamu alanına sahip olma
- Yasallık
- Kâr amacı gütmemek
- Kamu yararı gözetmek
- Şeffaflık
- Ortak değerlere sahip olma

- Ortak başarı faktörleri

Sivil toplum kuruluşlarının işlevleri ise, Sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarında, eşitliği yaygınlaştırmak, toplumsal sorunları tespit etmek, kaynak mobilizasyonunu temin etmek; insanlığın onurunu yükseltmek, kamu eğitimi, hayır severlik ve sosyal hizmetleri sağlamak, fakirlere yardım etmek, örgütlenmeyi teşvik etme, sosyal mobilizasyonu kolaylaştırmak ve demokratik ilke ve kurumların güçlendirilmesini sağlamak için yoğun bir çaba içerisinde oldukları gözlenmektedir (Yıldırım 2004: 72).

Sivil toplum kuruluşların oluşumunun temel nedenlerinden biri de toplumsal sorunlara duyarlılıktır. Bugün çağdaş demokrasilerde STK'lar toplumun vazgeçilmez öğeleri arasında yer almaktadırlar (Tezcan 2003: 2). İyi yönetim sürecine olumlu katkılar sunabilme açısından aktif vatandaşlık kavramı ve bu yönde vatandaşların bilinçlendirilmesi, etkin sivil toplum kuruluşlarının varlığını gerektirmektedir. Sivil toplum kuruluşları, belli bir konu etrafında bir araya gelebilme yeteneğine sahip vatandaşların oluşturdukları bir topluluktur. Sivil toplum kuruluşları, farklı sosyal grupların beklentilerini dikkate alma, diğer sivil toplum kuruluşları ile dayanışma içinde olma, bunun yanı sıra kendi beklentileri doğrultusunda tamamen kendi başarılarına iş yapabilme özellikleri nedeniyle, aktif vatandaşlık kavramını pekiştirmekte ve iyi yönetim sürecine önemli kazanımlar sağlamaktadır (Yıldırım 2004: 199).

Türkiye'nin gelişmiş ülkeler arasında yerini alabilmesi için, sağlıklı işleyen ve yönetilebilen bir demokratik siyasal düzen kurmaya ihtiyaç olduğu herkesçe bilinmektedir. Günümüz dünyasında etkin bir yönetişime ulaşmanın ön şartı ülke içinde vatandaşlarına hak ve özgürlüklerle örtülü siyasal ve sosyal bir ortam sunmaktır. Sivil toplum kuruluşları bu ortamların mikro modelleridir (Yıldırım, 2004: 14). Yönetişimin önemli unsularından birisi de sivil toplum örgütleri ya da gönüllü vatandaş birlikleridir. Sivil toplum kuruluşları sayesinde bireyler yönetim sürecine daha organize ve planlı bir şekilde katılma imkanına kavuşarak sivil toplum kuruluşlarının bu işlevlerinden dolayı sorunların çözümünde taraf olarak aynı zamanda denetim işlevi de yerine getirilebilecektir (Bahcavan 2006: 14).

2. Yönetişim

“Yönetişim” sözcüğünün Fransızca karşılığı olan “gouvernance”, 18.yüzyılda yönetmek anlamında kullanılmaktaydı. Daha sonra İngilizcede de kullanılmaya başlanmıştır. Bugün sözcük önüne “iyi” sözcüğü getirilerek “iyi yönetişim” (good gover-

nance) ve çeşitli güncel gelişmeler doğrultusunda “ küresel yönetim”, “işletme yönetimi” gibi terimler içinde kullanılmaktadır. Ancak kavramın sosyal bilimler alanına girişi 1970’lerin ortalarından itibaren olmuştur (Sönmez 2004: 115-116).

19. yüzyıldan bu yana sosyal ve siyasal kuramın en önemli tartışma konularından biri haline gelen yönetişimin kullanım alanının işletme yönetiminden başlayarak, iktisat, siyaset ve kamu yönetimi alanlarına uzanması ve “ yerel” (local governance), “ulusal” ve “uluslar arası” yönetişime (international/ global governance) kadar genişlemesi kavramın tek bir anlamından söz edilmesini oldukça güçleştirmektedir (Güzelsarı 2004: 15).

Yönetişim; merkezî otoritenin yukarıdan aşağıya doğru hakimiyetini esas alan klasik yönetim anlayışı yerine hükümetler, yerel yönetimler, iş çevresi, işçiler ve işçi sendikaları, hükümet dışı kuruluşlar gibi tüm toplumsal aktörlerin karşılıklı işbirliği ve uzmanlaşmasına dayanan, katılımcılığı ve sivil toplum kuruluşlarını ön plana çıkararak, saydamlığı, açıklığı hesap verme sorumluluğunu, yetki devri ve yerindeliği esas alan bir anlayış olarak ifade edebilir (DPT 2007:4).

Yönetişimde üç sac ayağı bulunmaktadır. Bunlar:

- Devlet
- Toplum
- Özel sektör

İyi yönetişimin uygulamaya geçebilmesi, unsurların ifade ettikleri anlam ve boyutta anlam kazanabilmesi bu üç sac ayağının da güçlü olmasına bağlıdır (Bayramoğlu 2002: 96).

Yönetişimin en önemli özelliği karşılıklı olma özelliğidir. Yönetim işi yönetim anlayışında iki taraflı bir iştir. Kurum içinde astlar, kurum dışında da hizmet alanlar yani kamu yönetimi söz konusu olduğunda klasik deyimle yönetilenler pasif konumdan çıkılarak aktif hale getirilmektedir. İşlerin yürütülmesinde, amirlerin ve üst yöneticilerin tek karar verici olduğu tamamen merkezi çizgiden, hem çalışanların hem de hizmet alanların karar ve uygulama çalışmalarında görüş ve düşünceleriyle katılımını ön gören bir anlayışa geçilmektedir. Bu da yönetişimin olmazsa olmaz özelliğidir (Gündoğan 2002: 3).

3. Vakıfların, Devlet- Sivil Toplum Kuruluşları İle İlişkisi

Yardımlaşma ve dayanışmanın kurumsallaşma adına en ideal örnek verebilecek müessese vakıflardır. Bu kurumlar insan hayatının kolaylaştırıl-

ması, iyileştirilmesi, toplumsal düzenin korunması ve devamı için kurulmuştur. Vakıflar, geliştirdiği sosyal yardım müesseseleri ile, insan onurunun korunmasını sağlamış toplum ve devlet bütünlüğünü tamamlayıcı etken olmuştur (Özaydın 2003: 4). Kentin sağladığı hizmetlerin sunumunda vakıf kurumu, tarihte uzun süre önemli etkin rol oynamıştır. Bu yönüyle vakıflar uzun bir süre kenti kent yapan temel kurum olmuştur. Vakıflar kenti geliştiren ve kente hizmet veren kurum olarak işlev görmüştür (Al 2008: 46).

Vakıflar tarafından yerine getirilen hizmetlerin temelinde devlet tarafından yerine getirilmesi gerekli olan hizmetler olması dolayısıyla, vakıfların ifa ettiği hizmetler incelendiğinde dini içerikten çok sosyal, ekonomik, idari ve bayındırlık hizmetleri olmaktadır (Özaydın 2003: 8). Vakıflar, vakfa ait gayri menkullerini sürekli olarak elde tutarak gelir kaynağı halinde devamlılığını sağlamaktadır. Vakfa ait arazi ve taşınmazlar için asıl önemli olan bunların vakfın gayesini sağlamak amacıyla devamlı olarak işletilmesi olduğundan, vakıf konusu gayri menkuller terk edilemez. Böylelikle gayri menkuller az çok gelir getirirse bile iktisadi, zirai, ticari sahalarda faal durumu korunarak, milli servet devamlı olarak işletilmiş olur (Berki 1965: 85-91).

Günümüz devlet anlayışında ve devletin üstlendiği fonksiyonlarda değişimler meydana gelmiş ve sosyal devlet kavramı ortaya çıkmıştır. Günümüzün sosyal devleti ise insanlar arasında görülen ve etkileri hissedilen eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, hiç olmazsa hafifletmek üzere sosyal yardımlara ve sosyal siyaset tedbirlerine başvurumaktadırlar. Günümüzde devletin sosyal ve ekonomik fonksiyonları oldukça artmış ve devletin üstlendiği kamu hizmetleri çok fazla genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Vakıfların kurulması ve kurulan bu vakıflara belli bir servet ve belli bir akar temin edildiğinden, belli bir akar tahsisi ile fertlerin tasarrufa teşviki de sağlanmış olup bu tasarruflarla kamu hizmeti lehine adeta bir döner sermaye kurulmaktadır. Böylece vakıflar bir bakıma sermayenin aslını koruyan ve genişleten bir bünyeye sahiptir ve kamu hizmetlerinin ifasında önemli bir yer tutmaktadır (Gökçen 1985: 125).

Uygurlık tarihimizin temel bölümlerinden birini kapsayan ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesinde önemli bir yer tutan vakıflar, hiçbir millette Türk toplumundaki kadar büyük ve anlamlı olmamıştır. Ülkemizde bulunan, dünya çapında önemli değerlere sahip eski eser ve abidelerin büyük bir kısmı vakıf yoluyla yapılmıştır. Bu eserler milli kültürümüzün ve tarihimizin tapu senetleri hükmündedir. İslamiyet’in doğuşu ile toplumun güçsüzlerini korumak, yolcu ve misafirleri ağırlamak, zamanın

toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak üzere ortaya çıkan vakıfların, zaman süreci içerisinde, tesis edildiği milletlerin ihtiyaç ve karakterine göre hizmet alanı genişlemiştir (Öztürk 1988: 329-346).

Vakıf kurumu ile birlikte, lüks tüketime ve gösteriş yoluna gitmesi muhtemel kaynakların zaruri ihtiyaç maddelerinin tüketimine yönelmesi sağlanır. Böylece, tüketimin zaruri ihtiyaç maddelerine kaydırılması suretiyle marjinal faydanın artırılması, milli ekonomide tüketimden sağlanan toplam faydanın ve toplam tatmin duygusunun artışına yol açar. Lüks ve gösteriş tüketimine gitmesi veya atıl kalması muhtemel kaynakların yatırımlara yönelmesini teşvik eder. Bu yolla yatırımların sosyal faydası yüksek olan sahalara kaymasını sağlar. Zenginlerdeki serveti teşhir etme arzusunun, sosyal yarar ile birlikte gerçekleşmesine yardım eder. Son olarak da, sermaye sahibi girişimcilerinin kazanç ve girişim zihniyetini köreltmeden gelir ve servetin yeniden dağılımına yardım eder (Zaim 1987: 211).

Sonuç

Vakıflar başlangıçta, kişisel ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla ortaya çıkmıştır. Ancak daha sonra toplum hayatında meydana gelen gelişmelere uygun olarak, içinde bulunduğu toplumların sosyo- kültürel yapısı, ekonomik imkânları ve kabiliyetleri oranında değişmiş ve gelişmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde serbest ekonomi kurallarına ve yerinden yönetim esaslarına göre faaliyet gösteren, herbiri hükmi şahsiyeti haiz; devletin yükselme ve duraklama haketlerine paralel olarak hizmet alanları genişleyip daralan; toplum ve devlet hayatında sosyal, kültürel, ekonomik hatta siyasi yönlerden belirgin bir potansiyele sahip bir sektör haline gelmiştir (Öztürk 1995: 549).

Türk toplumunda hemen her dönemde, kurulan vakıfların sayısının artış gösterdiği zamanların daha çok devlet- toplum arasındaki bir uyumun mükemmel sağlandığı devirlere rastlaması bir tesadüf değildir. Genelde kabul edilen maddi ve manevi sebeplerin yanında, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, tamamen hayır amaçlı bir çok vakıflar kurulmasını sağlayan şüphesiz başka nedenlerde vardır. Bu sebeplerin en başında nihai hedeflere ulaşmada, toplumla devlet arasında hiçbir anlaşmazlık ve uyumsuzluğun olmaması geliyordu (Soysaldı 2002: 395).

Bir ülkede toplumsal kalkınmanın etkinliği o toplumda tabakalaşmanın üst kesiminde yer alanların iyi yönlendirilmesi ve alt kesiminde yer alanların da iyi gözetilmesine bağlıdır. Bu da yönetişimin en önemli amacı olan halkın yönetime katılmasını sağ-

lıyordu. Vakıflar yöneticiye bu imkanı sağlayacak yapıdadır. Vakıfların bu özelliğinden yararlanan Osmanlılarda devlet, yapı itibarıyla babadan oğula geçen bir saltanat sistemiyle idare ediliyordu. Tek insan yönetimine dayanan bu idari yapıya karşılık; başta padişah, kadın sultan ve paşalar olmak üzere her kademedeki yöneticiler toplum yararına kurdukları vakıflarla devlet-vatandaş irtibatını temin ederek, geniş kitlelerin yönetimine bağlılıklarını sağlamayı başarmışlardır (Öztürk 1986: 176-177). Toplum hayatının sürekli değişen dinamik bir bünyeye sahip olduğu düşünüldüğünde, kurumların geçmişteki yapıları ile etkinliklerini sürdürülebilirliklerinin mümkün olmadığı ortadadır. Bu bağlamda vakıfların da içinde bulunduğumuz yüzyılın sorunlarının çözümünde farklı politika araçlarına sahip olacağı açıktır. Tarihi ve kültürel hayatımızda vakıf kurumunun olumlu yöndeki katkılarını her zaman yaşamış ülkemizde de, vakıfların modern görünümü ile gelecek yıllara aktarılması büyük önem taşımaktadır.

Bir yönetişim pratiği olarak vakıflar; toplumun taleplerine karşı duyarlı, katılımcılığa önem veren, hedef ve önerilerini netleştirmiş, hesap veren, şeffaf, daha küçük ancak daha etkin bir kamu talebi yönetişim kavramının gelişmesinde etkili olmakla birlikte kamunun üretimden çekilmesi, düzenleyici işlevinin güçlendirilmesi, özel sektör ve toplum ile paydaşlık ilişkisinin geliştirilmesini sağlamıştır.

Toplumsal yapının sağlıklı işleyebilmesi için, çeşitli nedenlerle toplumun diğer kesimlerine nazaran dezavantajlı durumda bulunan bireylerin ve grupların desteklenmesi; sosyal, kültürel ve çevresel sorunların üstesinden gelinmesi, din, sağlık, politika gibi hizmetlerin yerine getirilmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Toplumsal bir yapı açısından yaşamsal bir öneme sahip bu gerekliliklerin yerine getirilmesinde birey ve kurumlar açısından doğrudan bir ekonomik getirisi de bulunmamaktadır. Bu noktada STK'lara duyulan ihtiyaç ve üstlendikleri fonksiyonların önemi anlaşılmakta ve onlara duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

Köklü bir maziye sahip olan ve yıllarca kamu hizmetlerine destek olmuş, türk kamu yönetimi ve ekonomisi içerisinde önemli bir yer tutan vakıflarımızın günümüzde karşılaştığı sorunlara millet olarak herkesin çözüm araması ve elinden geldiği kadar sorunların çözümüne yardımcı olması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Akal, C. (1990). *Sivil Toplumun Tanrısı*, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Akı, E.-Demirbilek, S. (1996). *Sosyal ve Kültürel Hayatımızda Vakıflar ve İlgili Mevzuat*, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Al, H. (2008). "Çağdaş Kent Hizmetlerinin Sunumunda Vakıfların Rolü", *Yerel Siyaset Dergisi*, Yıl:3, S.25, Ocak, s.45-56.
- Aslan, S. (2000). "Türkiye'de Sivil Toplum", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, S.31. s.260-283.
- Bahcavan, G. (2006). *Yönetişim ve Türkiye Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Baloğlu, Z. (1996). *The Foundations of Turkey*, İstanbul, Tüsev Yayınları.
- Bayramoğlu, S. (2002), "Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim", *Praksis*, 7, s.85-116.
- Berki, Ş. (1965). "Vakıfların Gördüğü Çeşitli Hizmetler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 6, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, s.85-91.
- Cansel, E. (1988). "Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:20, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.321-327.
- DPT, (2007). "Kamuda İyi Yönetişim, Özel İhtisas Raporu", *9.Kalkınma Planı (2007-2013)*, Yayın No: DPT 2721, Ankara.
- Gökçen, A. (1985). "Vakıfların Ekonomik Yönü ve Vakıf Müesseselerinin İktisadi Tesirleri", *2.Vakıflar Haftası Tebliğleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.124-126.
- Gündoğan, E. (2002). "Yönetişim", *Yönetişim Dergisi*, Cilt: 1 S:1, Aralık, İstanbul.
- Güzelsarı, S. (2004). *Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetim Yaklaşımları*, GETA Tartışma Metinleri Serisi, Ankara Üniv. SBF., Ankara.
- Keane, J. (1993). *Despotizm ve Demokrasi: Sivil Toplum ile Devlet Arasındaki Ayrımın Kökenleri ve Gelişimi 1750-1850*, Çev. Levent Köker, Sivil Toplum ve Devlet, Ayrıntı Yayınları, s.47-90, İstanbul.
- Kocacık, F. (2003). *Toplum Bilim Ders Notları*, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları No:32 Sivas.
- Ömer Hilmi Efendi, (1307). *İthaful Ahlâf fi Ahkâm'il Evkâf*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İkbal Matbaacılık, Ankara.
- Önal, B. (2000). *Sivil Toplum Örgütleri ve Bir Sivil Toplum Örgütü Örneği*, Mehir Vakfı Yayınları, Konya.
- Özaydın, M. (2003). "Vakıfların Sosyal Politika İşlevleri ve Günümüzde Artan Önemi", *Kamu- İş*, C: 7, Sayı:2, s.1-32, Ankara.
- Öztürk, N. (1986). "Vakıfların İdaresi ve Teşkilat Yapısı Üzerine Düşünceler", *1.Vakıf Şurası 3-5 Aralık 1985-Tebliğler, Tartışmalar ve Komisyon Raporları-*, Elif Matbaacılık, Ankara, s.43-55.
- _____ (1988). "Ankara'nın Kuruluşunda Vakıfların Rolü", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:20, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.329-346,.
- _____ (1995). "Yeni Vakıfların Amaç Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:25, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.291-296.
- _____ (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Soysaldı, H. M. (2002). "Vakıfların Günümüzdeki Yeri ve Önemi", *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, C.12, Elazığ, s.390.
- Sönmez, S. (2004). *Küresel Finansal Düzen, Yönetişim ve Büyüme, Dünya Ekonomisinde Bütünleşme Hareketleri ve Türkiye*, Ed. Nihal Yıldırım Mızrak, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.111-141.
- Şahin, E. (2011). *Vakıfların Yeni Yönetişim Yaklaşımları Açısından Değerlendirilmesi ve Türkiye'nin Yönetişim Sistemine Katkıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Tezcan, M. (2003). "Cumhuriyetimizin 80. Yılında Ülkemizde Eğitim Sosyolojisi Alanının Durumu ve Sivil Toplum Örgütleri", *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 60, s.63-70.
- Yediyıldız, B. (1988). "Türk Kültür Sistemi İçinde Vakfın Yeri", *Vakıflar Dergisi*, Sayı:20, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s.403-408.
- Yeğin, A. (1983). *Osmanlıca Türkçe Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, İ. (2004). *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, M. (2003). "Sivil Toplum ve Devlet", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık, Cilt:27, No:2, s.226-242.
- Zaim, S. (1987). "Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri", *V. Vakıflar Haftası Tebliğleri*, VGM Yayınları, Ankara, s.209-2013.

Kayseri'deki Selçuklu Dönemi Kadın Türbeleri

Nermin Şaman Doğan*

Öz

Türkiye Selçukluları döneminde Konya, Kayseri ve Sivas şehirleri siyasi, sosyal ve kültürel açıdan önemli kentlerdir. Selçukluların kuruluş yıllarından başlayarak, özellikle Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve oğulları I. İzzeddin Keykavus ile I. Alâeddin Keykubad ve onun oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemlerinde/bir başka deyişle yükselme sürecinde Kayseri, hükümdarlar/sultanlar ve ailelerinin sosyal yaşamında önemli bir yer tutar. Bu dönemde kentin “*Dârü'l Feth, Dârü'l Mülk*” unvanlarını aldığı, sultanların fetihlere burada hazırlandığı ve payitaht olduğu görülür. Kayseri, aynı zamanda özellikle Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Erzincan, Erzurum, Şebn Karahisar gibi yerleşimlerin fethedilmesinde Selçuklu sultanları için önemli bir üs niteliği taşımaktadır.

Kayseri'de Selçuklu döneminde farklı işlevli çok sayıda yapı inşa edilmiştir. Bu yapılar içinde kadın türbeleri/kimlikleri, mimarisi ve süsleme özellikleri ile farklıdır. Selçuklu Sultanlarının eşleri, kızları ve kız kardeşleri için anıtsal mezar yapılarını Kayseri'de inşa ettirmiş olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda Gevher Nesibe, Mahperi Hatun, Melike Adile/Gaziye Hatun ve Şah Cihan Hatun türbeleri önemli örneklerdir. Özellikle Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad'ın eşleri Mahperi Hatun ve Melike Adile/Gaziye Hatun türbelerinin Selçuklu dönemi kent dokusu içindeki konumları özeldir. İncelediğimiz dört kadın türbesinin kitabeleri dönemin siyasi ve sosyal yaşamına göndermeler yapan önemli yazılı belgelerdir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Kayseri, Kadın, Türbe, Kimlik

The Monumental Tombs of Women in Kayseri during the Seljuk Period

Abstract

During the Seljuk period, Konya, Kayseri and Sivas are important political, social and cultural centers, Kayseri had always played an important place in the social life of monarchs/sultans and their families, particularly during the rise of the Seljuk's, that is during the reign of Gıyaseddin Keyhüsrev his sons İzzeddin Keykavus I and Alaeddin Keykubad I and the reign of Aledin Keykubad I's son Gıyaseddin Keyhüsrev II. In this period Kayseri earned the titles “*Dârü'l Feth, Dârü'l Mülk*”, and functioned as the capital city, the place where the sultans made their war preparations. Moreover, Kayseri served as a strategic base in conquering some Eastern Anatolian cities including Erzincan, Erzurum and Şebn Karahisar.

Many buildings for various purposes were built in Kayseri during the Seljuk period. Among them monumental tombs of women stand out with their unique architecture and decorations. It is significant that Seljuk sultans had monumental tombs for their women, their wives, daughters, and sisters built in Kayseri. In this aspect the tombs of Gevher Nesibe, Mahperi Huand Hatun, Melike Adile/Gaziye Hatun ve Şah Cihan Hatun are important. Of particular significance for the urban structure of the Seljuks are the tombs of the wives of the Seljuk Sultan Alâeddin Keykubad I, Mahperi Huand Hatun and Melike Adile/Gaziye Hatun. Moreover, the epitaphs/inscriptions of the four women's tombs used in our study are important written manifestations about the political and social life of their time.

Key Words: Seljuks, Kayseri, Women, Tomb, Identity

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü . nerminsd@hacettepe.edu.tr

Giriş

Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma süreciyle birlikte Kayseri'de Danışmentli ve Selçuklu dönemlerinde imar faaliyetleri artmıştır. Anadolu Selçuklu döneminde Sultan II. Kılıç Arslan (1155- 1192), oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev (ikinci kez 1205-1211) ve oğulları I. İzzeddin Keykavus (1211-1220) ve I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) ile onun oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) dönemlerinde Kayseri ve çevresinin siyasi, sosyal ve kültürel etkinlikleri öne çıkmıştır (Göde 1988: 61-65; Turan 1988: 83-84; Safran 1988: 98-102; Eravşar 2006: 239-243).

Kayseri'nin Selçuklu dönemi kent dokusu içinde bağımsız tek yapılar ile kurgusu farklılık gösteren çok sayıda yapı topluluğu/külliye karşımıza çıkmaktadır. Bugün hızla büyüyüp gelişen ve değişen Kayseri şehrinde askeri, dini ve sosyal işlevli büyük ölçüde özgünlüğünü koruyan çok sayıda yapı bulunmaktadır. Bu mimari eserlerin çoğunluğunu oluşturan türbeler şehir surlarının dışında özellikle kentin güneydoğusunda birbirlerine yakın konumlanmışlardır. Özellikle türbe mimarisi konum, plan, malzeme-teknik ve süslemeleri ile Kayseri'ye özgü/şehirselle özellikler yansıtır. Kayseri'de Danışmentli, Selçuklu, Eretna ve Osmanlı dönemlerinde kadınlar için yaptırılmış ya da kadınların yaptırdığı türbeler dikkat çekmektedir. Bu anlamda Kayseri Ortaçağ kentleri içinde ayrıcalıklıdır.

Çalışmamızda Kayseri'deki Selçuklu dönemi kadın türbelerinin özellikle dönemin fiziksel dokusu içindeki yeri, türbelerin yapı/yapı topluluğu içinde ya da bağımsız konumu, Selçuklu siyasi tarihiyle ilişkisi, kadın kimlikleri, mimari ve süsleme özellikleri tartışılacaktır.⁽¹⁾ Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın kızı, I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kız kardeşi Gevher Nesibe, I. Alâeddin Keykubad'ın eşi ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun, I. Alâeddin Keykubad'ın ikinci/diğer eşi Melike Adile/Gaziye Hatun ve Şah Cihan Hatun için inşa edilen türbeler dış kale surlarının dışında şehrin kuzeybatı ve kuzeydoğusunda karşımıza çıkmaktadır. Selçuklu siyasi tarihini yönlendiren bu kadınların türbeleri plan tipleri, malzeme-teknik ve özellikle yoğun süsleme programları ile öne çıkmaktadır. Türbelerin yalnızca cepheleri ve taç kapıları değil, ziyaretgâh/mescit katındaki anıtsal taş mihrapları da yoğun olarak süslenmiştir.

Bugüne kadar incelediğimiz türbeleri konu alan bir-

çok çalışma bulunmakla birlikte, biz daha çok kadın kimlikleri üzerinden konuyu okumaya amaçlamaktayız. Bu bağlamda konuyu farklı ele alan araştırmacıardan A. Akşit, Y. Özbek, K. Türkmen'in çalışmalarını özellikle vurgulamak gerekir.⁽²⁾

Kayseri'de Selçuklu dönemini izleyen Eretnalılar zamanında da kadınlar tarafından ya da kadınlar için inşa edilmiş türbeler bulunmaktadır. Eretna yapıları Şah Kutlu Hatun ile Köşk Medrese/Hanıkahı'nın avlusundaki Suli Paşa türbeleri bu örnekler arasındadır (Şaman-Yazar 1991: 301-314; Çakmakoğlu Kuru 1995: 393-406; Özbek 2002: 73-76, 94-96). 14. Yüzyılda/Eretna devleti döneminde de Kayseri'nin önemli bir yerleşim olduğu türbelerin plan tipi (dikdörtgen planlı kuşatma duvarı içinde yer alan sekizgen gövdeli türbe uygulaması), mimari ve süsleme özelliklerinden anlaşılmaktadır.

Kayseri'deki Selçuklu Dönemi Kadın Türbeleri

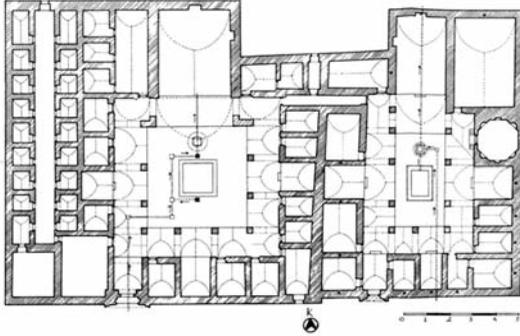
Selçuklu döneminde şehrin sur duvarlarının dışında inşa edilen Kayseri Gevher Nesibe (1206) ile Mahperi Hatun (yaklaşık 1250-1270) türbeleri yapı topluluğu içinde, Melike Adile/Gaziye Hatun (1247) ile Şah Cihan Hatun/Döner (Yaklaşık 1260-1285) türbeleri bağımsız konumlanmıştır (Levha 1).

Levha 1. Kayseri şehri, plan (A. Gabriel,1931)

1. Bu çalışmada 18-20 Ekim 2012 tarihlerinde Sivas'ta Cumhuriyet Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen Uluslararası Katılımlı XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan bildiri genişletilerek yeniden ele alınmıştır.
2. Yayınlar için bkz. Türkmen 1998: 437-449; Özbek 2002: 65-114; Akşit 2002: 239-245.

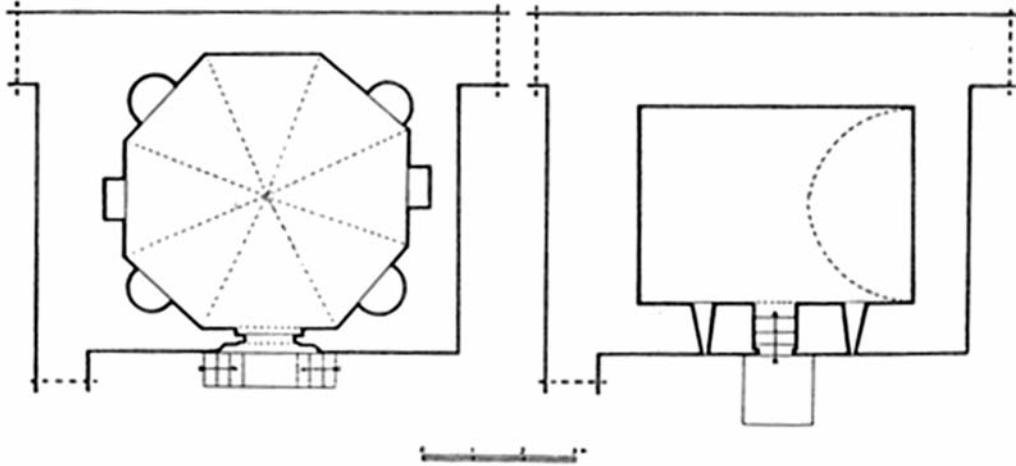
Kayseri Çifte/Gevher Nesibe Türbesi, sur dışında Meydan kapısının önünde/kentin kuzeybatısında Hacı İkiz Mahallesi'nde darüşşifa- medrese ve türbeden oluşan külliye içinde yer alır⁽³⁾. Darüşşifa ve Medrese bitişik (iki ayrı kütle), türbe ise medresenin içinde bulunur (Levha 2).⁽⁴⁾ Türbenin kitabesi ve vakfiyesi yoktur. Bitişigindeki Darüşşifanın taç kapısı üzerinde yer alan sülüsle yazılmış iki satırlık kitabeden 602 H./1205-1206 M. yılında Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kız kardeşi Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Edhem/Eldem 1982: 58).

Levha 2. Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası-Medresesi ve Türbesi, plan (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Medresenin içinde avlunun doğu kanadı eksenindeki yan eyvanın kuzeyine bitişik olan Gevher Nesibe Türbesi iki katlıdır (Levha 3). Türbe Selçuklu medreseleri içinde yer alan iki katlı ilk/en erken tarihli yapıdır. Örnekte türbenin iki katlı olması yapı-

ların birlikte tasarlandığını/eş zamanlı olduğunu göstermektedir (İpekoğlu 2006: 116-119). Darüşşifa ve medrese ile aynı yıllarda inşa edilen türbenin alt katı dikdörtgen planlı, sivri tonoz örtülü, üst katı ise dıştan kareye yakın dikdörtgen, içten sekizgen planlı, içten ve dıştan sekizgen piramidal külahla örtülüdür. Medresenin doğu revakları türbenin alt ve üst katına açılmaktadır. Türbenin üst katına çift yönlü beş basamaklı merdivenlerle çıkılmaktadır. Merdiven basamaklarının iç yüzeyleri içbükey şekilde profillendirilerek hem türbenin üst katına çıkış, hem de altındaki cenazelik katına giriş kapısına dikkat çekilmiştir. Türbenin sivri kemerle kuşatılan basık kemerli giriş kapısının üst kısmı, dik açı oluşturan dört kademeli/piramidal düzenlemesi ile adeta bir kavsara izlenimi yaratmaktadır. İçten türbenin güneybatı, güneydoğu, kuzeydoğu ve kuzeybatı duvarlarının ekseninde yarım daire, kuzey ve güney duvarları ekseninde dikdörtgen birer niş vardır. Türbenin cephelerinde üst seviyedeki dışa yansıyan yarım daire nişlerden üçünün ekseninde dikdörtgen pencereler yer alır.⁽⁵⁾ Dışa dışbükey olarak yansıyan içteki yarım daire nişlerin alt kısmında iki sıra mukarnas dizisi görülür. Medresenin doğu cephesinden içteki türbenin gövdesinin üst bölümü ile piramidal külahı dışa yansıtılarak algılanması sağlanmıştır (Fotoğraf 1). Külahın altında biri düz, diğer ikisi dışbükey iki silme görülür. Silmelerin altındaki yatay şerite sülüs yazı ile Ayet-el Kürsi yazılmıştır (Türkmen 2001: 577). Yapının içinde bugün sanduka bulunmamaktadır.

Levha 3. Kayseri Gevher Nesibe Türbesi, plan (H. Önkal, 1996)

3. Kayseri Gevher Nesibe Külliyesi/Darüşşifa-Medrese ve Türbesi için bkz. Gabriel 1931: s.60- 66; Karamete 1941: 499- 501, 521- 526; Ögel 1966: 33-37; Akok 1968a: 133- 184; İnan 1969: 5- 40; Kuran 1969: 65- 67; Sözen 1970: 80- 89; Gürkan 1972: 37-40; Sipahioğlu 1981:1- 68; Cantay 1992: 41- 44; Önkal 1996: 379- 382; Eravşar 1998: 240-245; Durukan 1998: 22, 34-35; Cantay 2006: 316- 318; Durukan 2006: 140; İpekoğlu 2006: 119, 122; Can 2008: 206-207, 216; Gabriel 2009: 123- 125; Şaman Doğan 2012: 198-202.
4. Gevher Nesibe Türbesi için bkz. Gabriel 1931: 60-62; Akok 1968a: 138-139; Edhem/Eldem 1982: 58-59; Tuncer 1986: 142-146; Önkal 1996: 379-382; Durukan 1998: 22; Eravşar 1998: 242-243; Türkmen 1998: 437-438; Türkmen 2001: 577; Özbek 2002: 66- 67, 88.
5. Bu nişler araştırmacıardan M. Akok (1968a: 139) tarafından "Türbenin mimari yönden anlamlı tarafı şifahanenin dıştan silüetine hakim olan gövde ve külah kısmıdır. Bu da sekiz köşeli olup, her yüzünde yarım silindirik şekilde cümba yapan bir çeşit ışıklık fenerleri bulunur." Olarak betimlenmiştir.

Fotoğraf 1. Gevher Nesibe Türbesi, alt- üst kat giriş kapıları ve dıştan külahı bakış.

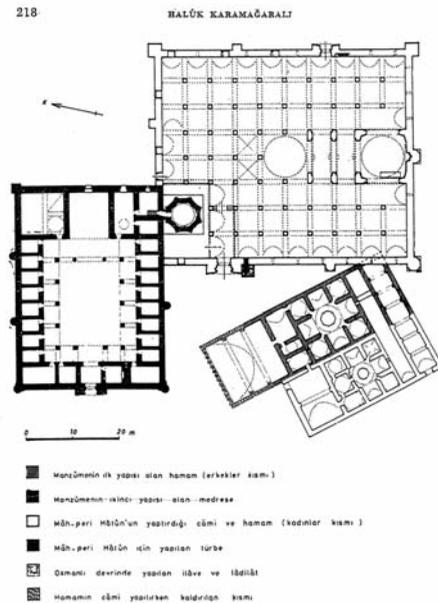
Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın Gevher Nesibe ve Selçuk Hatun adlarında iki kızı olduğu bilinmektedir (Uyumaz, 2001, s. 403-404). II. Kılıç Arslan'ın en küçük oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kız kardeşi Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine içinde türbesinin de olduğu Darüşşifa ve Medresesi/Külliyeyi inşa ettirmiştir. Anlatılara göre Gevher Nesibe yakalandığı amansız hastalığı (verem) sürecinde /hasta yatağında iken ağabey Sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev'den kendisi için hastane yaptırmasını istemiştir (İnan 1969: 5; Sipahioğlu1981: 7). Sultanın kardeşinin hastalığı karşısındaki şefkatli ve duygusal yaklaşımı ile Kayseri'de bu yapıları inşa ettirmiş olduğunu görüyoruz.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev biri 1192-1196 yılları, diğeri 1205- 1211 tarihleri olmak üzere Selçuklu tahtına iki kez geçmiştir (Turan1945: 613- 620; Anonim 1952: 26-28; İbn Bibi 1996a: 31-40, 108-114; Turan 1984: 237-241, 268-278; Aksarayî 2000: 23-24). Keyhüsrev'in ikinci kez başa geçtiği ilk yılda kız kardeşi Gevher Nesibe'nin hastalığı nedeniyle içinde türbesinin de yer aldığı külliye inşa ettirmiş olması çok anlamlıdır.

Burada siyasi ve özel yaşamı karmaşık olan sultanın adeta Danışmendli merkezi (sultanın ikinci kez başa geçmesinde emeği geçen Danışmendli beyleri olduğundan) Kayseri'yi tercihi bilinçli ve özel bir seçimdir.

İkinci örneğimiz Mahperi Hatun Türbesi, Kayseri'deki en gelişmiş yapı topluluğu içinde yer alır.⁽⁶⁾

Kentin surları dışında, İç Kale'nin karşısında Dizdar, Yeni ve Sivas sur kapılarının açıldığı ortak alanda/meydanda bulunan külliye; cami, caminin kuzey cephesinin batısına bitişik medrese ve caminin içinde kuzeydoğu köşedeki türbe ile caminin batı cephesinin önüne çapraz yerleştirilen çifte hamamdan oluşur (Levha 4).

Levha 4. Kayseri Mahperi Hatun Külliyesi, plan (H. Karamağaralı,1976)

Külliyede cami- türbe- medrese birbirine bitişik, hamam ise yalnızca camiye bitişiktir. Türbenin ca-

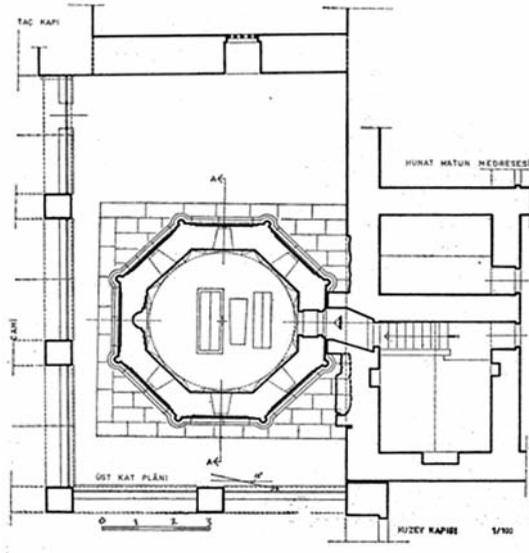
6. Kayseri Mahperi Hatun Külliyesi için bkz. Texier, 1849: 58; Gabriel 1931: 39- 51; Ogan 1955: 3- 4; Akok 1967: 5- 44; Karamağaralı 1976: 199- 245; Çayırdağ 1998: 23-26; Durukan 1998:16-18; Eravşar 1998: 183-209; Kuban 2002: 134-137; Durukan 2006: 153-154; İpekoğlu 2006: 124-125; Durukan 2006: 153-154; Can 2008: 246, 249; Gabriel 2009: 100- 112; Şaman Doğan 2012: 202-208.

minin içinde bulunması camiyle fiziksel bir bağlantı kurarken, medresenin ana eyvanının güneyindeki birimden girişinin olması, medrese ile organik bir ilişki sağlar.

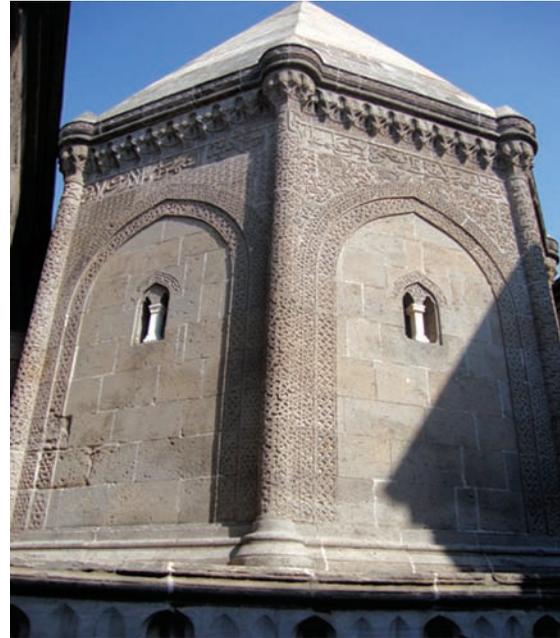
Külliyede cami dışındaki yapıların tarihi kesin olarak bilinmemektedir (Kuban 2002: 134- 137). Cami doğu ve batı taç kapılarında bulunan inşa kitabesine göre 635 H. /1238 M. yılında I. Alâeddin Keykubad'ın Hıristiyan eşi Mahperi Hatun tarafından yaptırılmıştır. Caminin doğu taç kapısı üzerindeki üç satırlık kitabede "...Keyhüsrev devrinde 635 yılında büyük Melike din ve dünyanın yüz akı Mahperi Hatun emretti" batı taç kapısı üzerindeki üç satırlık kitabede "... Keyhüsrev devrinde Şevval 635 yılında... Dünya ve dinin yüz akı, hayırlar fatihi Melike oğluna emretti..." yazıları okunmaktadır (Karamağaralı 1976: 211-216; Edhem/Eldem 1982: 89-90; Gabriel 2009: 105). Her iki taç kapının kitabe verilerinden caminin Keykubad'ın oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev devrinde, annesi Melike/Mahperi Hatun tarafından inşa ettirildiğini öğrenmekteyiz. Caminin yapıldığı bu süreç Keykubad'ın 1237 yılındaki ölümünden yaklaşık 1 yıl sonra oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in hükümdarlığının ilk yıllarına rastla-

maktadır. Ayrıca Selçuklu siyasi tarihi içinde Keykubad'ın zehirlenerek ani ölümü, karısı Mahperi Hatun'un oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'i devletin başına geçirmeye yönelik planları, Keyhüsrev'in kardeşleri ve üvey annesini öldürtmesi gibi bir ortamda, geçmişte Hıristiyan olan Mahperi Hatun'un sanki kendisini affettirmek/geçmişini unutturmak istercesine Müslüman olması ve bu camiye yaptırması çok ilginçtir (Turan 1984: 389; Arık 2000: 87-88; Akşit 2002: 240-245; Uyumaz 2003: 93).

Caminin hariminin kuzeybatısında üç sahnin genişliğinde ve iki sahnin derinliğindeki alan Mahperi Hatun Türbesi için ayrılmıştır.⁽⁷⁾ İnşa kitabesi olmayan türbenin tarihi bilinmemektedir. Türbe kare kaideli, içten ve dıştan sekizgen planlı, içten kubbe, dıştan sekizgen piramidal külâhla örtülü ve tek katlıdır (Levha 5).⁽⁸⁾ Türbenin sütuncelerle sınırlanan cephelerinde iki kademeli sivri kemerlerle oluşturulan yüzeysel nişler bulunur. Sütuncelerin kaide, gövde ve başlığı, kemerlerin yüzeyi ve köşelikleri geometrik motiflerle süslenmiştir. Ayrıca yapının cephelerinde sivri kemerle kuşatılan bir sütuna atılan iki sivri kemerli/ikiz pencereler yer alır. (Fotoğraf 2). Türbe gövdesinin üst/külâhın alt kısmı

Levha 5. Kayseri Mahperi Hatun Türbesi, plan (O. C. Tuncer,1986)

Fotoğraf 2. Mahperi Hatun Türbesi, genel görünüm

7. Kayseri Mahperi Hatun Türbesi için bkz. Gabriel 1931: 40, 49-51; Egemen 1959: 4; Ögel 1966: 35-36; Akok 1967: 8-9; Bakırer 1976: 170-171, 294; Karamağaralı 1976: 216, 224-228, 243-245; Edhem/Eldem 1982: 91-97; Tuncer 1986: 164-172; Önkal 1996: 120-126; Durukan 1998: 16-18; Erayşar 1998: 196-201; Türkmen 1998: 441; Türkmen 2001: 576; Uyumaz 2001: 408-410, 414; Özbek 2002: 67-71, 88-91; Önkal 2006: 357-358.
8. Türbenin alt katı olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak araştırmacılar A. Gabriel (1931: 40) cesetlerin alt kata konulduğunu belirtmektedir. Diğer bir araştırmacı O. C. Tuncer (1986: 169-170) yapının alt katına bugünkü merdivenlerin altında yer alan bir kapıdan girilmesi gerektiğini ve bunun da mümkün olamayacağını vurgular.

mukarnas dizileriyle sonlanmaktadır. Üstteki mukarnas dizisinin altında yer alan ve bütün cepheleri dolaşan yatay şerite sülüsle Ayet-el Kürsi yazılmıştır (Türkmen 2001: 576). Yapının içindeki Mahperi Hatun'un sandukasında bulunan sülüsle yazılmış üç satırlık kitabede Keykubad oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev şehit ve merhum olarak tanımlanmıştır (Tuncer 1986: 164-172; Önkal 1996: 124-125). Ayrıca kitabede bani Mahperi Hatun'un "...seyide, saide, setire, şehide, zahide, abide, ibadet etmeye düşkün, mücahide, günahlardan korunmuş adalet sahibi, dünyada kadınların melikesi, melike, affife, temiz, devrinin Meryem'i ve zamanın Hatice'si, sayısız mal tasadduku ile bilinen, din ve dünyanın saf hanımı, merhum ve şehid Gıyaseddin Keyhüsrev bin Keykubad'ın annesi Mahperi Hatun'undur..." gibi çok sayıda sıfatlarla abartılı şekilde övüldüğü, sanki Hıristiyan geçmişine gönderme yapan bir anlatı yer almaktadır (Önkal 1996: 124).⁹ Kitabede 1246 tarihinde ölen Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in şehit ve merhum olarak betimlenmesi annesi Mahperi Hatun'un hayatta olduğunu göstermektedir. Ayrıca Selçuklu dönem kaynağı İbn Bibi'nin anlatılarında Mahperi Hatun'un dönemin veziri Celaleddin Karatay'ın ölüm yılı olan 1254 tarihinde hayatta olduğu belirtilmektedir (İbn Bibi 1996b: 136). Türbenin Mahperi Hatun'un sandukasındaki 1246 tarihinden sonraki anlatan kitabe verisi ve 1254 tarihinde bani Mahperi Hatun'un yaşıyor olması bilgileri ile mimari özellikleri dikkate alındığında 1254 yılı sonrasında inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir (Önkal 1996: 125). Yapının içinde Mahperi Hatun'un sandukası dışında iki sanduka daha vardır. Sandukalardan biri II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızı, Mahperi Hatun'un torunu Selçukî Hatun'a aittir. Selçuk Hatun'un sandukasındaki kitabe 1284 tarihini vermektedir.

Türbenin içinde yer aldığı cami ve bitişiğindeki medrese ile bağlantısından sonradan yapıldığı anlaşılabilir. Birlikte, yerinin önceden belirlenmiş olduğunu düşünmek daha akılcıdır. Yapının yer seçiminde yerinde mevcut olan önce bir Bizans mezar yapısı, sonra bir derviş türbesinin etkili olduğu ileri sürülür (Karamağaralı 1976: 209). Söz konusu eski yapıların varlığı türbenin kaidesinin yüksek tutulması, beş sıra mukarnas sıralarıyla doldurulması ve mermer malzeme kullanılması ile çözümlenmiştir. Türbenin girişinin caminin bitişiğindeki medresenin ana eyvanının güneyindeki birimden sağlanması, bilinçli ve farklı bir uygulamadır. Türbenin kuzey cephesi eksenine rastlayan medresenin bir biriminden girilmesi, giriş ile aynı/dikey ekseninde yer alan beş cepheli ve beş sıra mukarnas

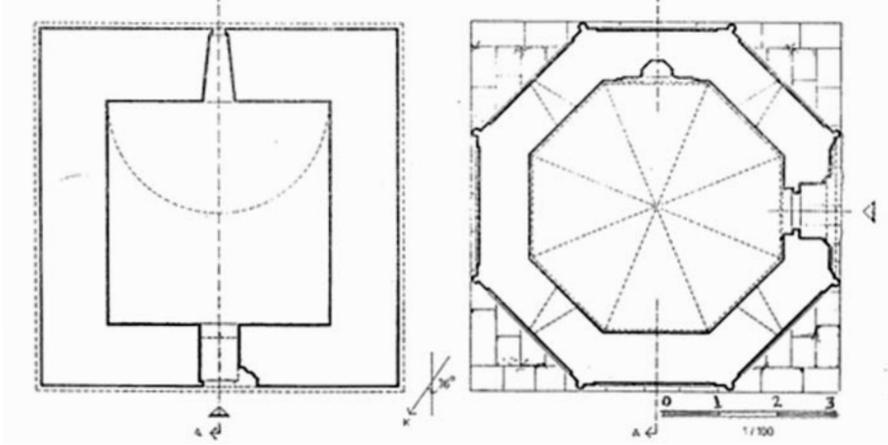
kavsaralı anıtsal mihraplı türbenin mescit kısmının vurgulanmasını amaçlamaktadır (Bakirer 1976: 170-171, 294, Şek. 40, Res. 95-97). Mescit mihrabını dıştan kuşatan iki bordürdeki geometrik bezemeler caminin taçkapı süslemeleri ile benzerlik göstermektedir. Türbenin cami ile ilişkisinde ön/batı cephedeki taç kapının doğrudan açıldığı alana yerleştirilerek görüş açısına dâhil edilmesi, bir başka deyişle camiden önce türbenin algılanması için özel bir çaba harcandığını göstermektedir. Türbenin camiyle bağlantısında kuşkusuz ki camide ibadet eden kullanıcının/cemaatin çokluğu ve onların dualarını alacağı düşüncesi etkili olmalıdır. Yapılara dıştan bakıldığında türbe, külahıyla da dışa yansıtılmıştır. Cami ve bitişiğindeki medresenin anıtsal taç kapılarının açıldığı ortak alandan/meydandan türbenin de algılanması ve en görünen yapı olarak vurgulanması Mahperi Hatun'un sağlığında türbeyi yaptırmış olabileceğini göstermektedir. Mahperi Hatun'un yaşamında Kayseri, eşi Keykubad ile birlikte Keykubadiye Sarayı'nda güzel günler geçirdiği, eşinin ölüm yeri, oğlu II. Keyhüsrev'in tahta çıktığı bir şehir olması nedeniyle, öldükten sonra da ayrılmak istemediği ve türbesini yaptırdığı bir kent olmuştur. Mahperi Hatun'un geçmişteki Hıristiyan kimliği ve eşinin tartışmalı ölümü nedeni ile siyasi anlamda çekingen davrandığı, başkent Konya'dan uzak durduğu, imar faaliyetlerini Kayseri'nin yanı sıra Tokat, Amasya, Yozgat, Sivas çevresinde yoğunlaştırdığı gözlenmektedir (Durukan 1998: 16-18). Özellikle bu çevrelerde büyük boyutlu hanlar inşa ettirmesi onun ekonomik gücünün varlığını ve güçlü kişiliğini göstermektedir.

I. Alâeddin Keykubad'ın ikinci eşi Melike Adile/Gaziye Hatun Türbesi üçüncü örneğimizi oluşturmaktadır. Şehrin doğusunda, surların dışında, Sivas yolu üzerinde bulunan türbe Selçuklu dönemi şehir dokusu içinde çevresinde hiçbir yapılaşma olmayan bir başka deyişle izole edilmiş, yalnızlaştırılmış konumuyla dikkati çeker. Keykubad, Eyyubiler ile dostluk ve akrabalık kurmayı amaçlayarak 1227 yılında Eyyubi hükümdarı Melik Adil'in kızı Melike Adile/Gaziye Hatun ile evlenmiştir. Bu evliliğin hazırlık aşamasında karşılıklı hediye alışverişleri, törenler ve düğünün de Şam'da başlayıp, Malatya ve Kayseri'de devam etmesi, Melike Adile Hatun'un yaşamında Kayseri'nin yeri ve önemini göstermesi açısından çok önemlidir (Göde 1988: 63; Turan 1984: 350-351; İbn Bibi 1996a: 309-315; Uyumaz 2001: 410-412; Uyumaz 2003: 72). Keykubad ile Melike Adile'nin Malatya'da yapılan düğünlerini İbn Bibi (1996a: 313),

9. Kayseri Mahperi Hatun Camii'nin doğu taç kapısı ile Türbenin sanduka kitabelerinde Mahperi Hatun adı geçmektedir. Bu nedenle gerek cami, gerekse türbenin Huang Hatun adıyla değil, Mahperi Hatun olarak anılması/tanınması daha uygundur.

“Şam emirleri ve serverleri, örf ve adetlerine uyarak mücevher ve taşlarla süsledikleri, altın ve gümüşten yaptıkları yedi köşkü katırların sırtına yerleştirdiler. Onların yanında Mısır, Şam,

düz, dışbükey, içbükey ve düz silmelerle sonlanır. Kaidenin batı cephe önündeki bölümü üst kata çıkışı sağlayan merdiven basamakları yıkıldığı için tahrip olmuştur.

Levha 6. Kayseri Melike Adile/Gaziye Hatun Türbesi, plan (O. C. Tuncer, 1986)

Rum ve Musul beldelerinden getirdikleri oyunular, hokkabazlar ve kavalcılar zarif hareketlerle sanatlarının inceliklerini gösterdiler” olarak anlatılmaktadır.

Melike Adile/Gaziye Hatun Türbesi kare kaideli, içten ve dıştan sekizgen gövdeli, içten kubbe, dıştan sekizgen piramidal külahla örtülü ve iki katlıdır (Levha 6).¹⁰⁾ Alt katı yaklaşık kare planlı ve sivri tonoz örtülüdür. Türbenin yüksek tutulan kaidesi

Türbenin sütuncelerle sınırlandırılan cephelerinden batıdaki taç kapıya ayrılmıştır. Ayrıca yapının kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu ve güneybatı cephelerinin üst seviyesinde dikdörtgen çerçevesi ve sivri kemerli mazgal pencereler bulunur. İçte güney duvarın ekseninde beş cepheli ve yedi sıra mukarnas kavsaralı mihrap yer alır. Taç kapı ve mihrap aynı ekseninde değildir. Dıştan iki düz silme ile düz, düz ve içe pahlı olan üç bordürle kuşatılan taç kapı yedi sıra mukarnas kavsaralıdır (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3. Melike Adile/Gaziye Hatun Türbesi, genel görünüm.

10. Melike Adile/Gaziye Hatun Türbesi için bkz. Gabriel 1931: 76-77; Bakırer 1976: s.164-165, 290; Edhem/Eldem 1982: 109-111; Tuncer 1986: 151-155; İbn Bibi 1996a: 309-315; İbn Bibi 1996b: 26-28; Önkal 1996: 103-108; Durukan 1998: 22; Eravşar 1998: 272-274; Türkmen 1998: 443; Arık 2000: 87-89; Türkmen 2001: 578; Uyumaz 2001: 410-412; Akşit 2002: 239-245; Özbek 2002: 70-71; 91-92.

Taç kapıyı kuşatan ilk bordür altı kollu yıldız kesitleri ile ortadaki geniş bordür ise dokuz kollu yıldız motifleriyle süslenmiştir (Fotoğraf 4). Kavsarayı kuşatan sivri kemer iki yandaki kübik kaideli, silindirik gövdeli ve kübik başlıklı (içinde çok yüzlü/zar başlık) sütüncelere oturur. Kuşatma kemerinin üzerinde yatay dikkörtgen mermer kitabelik yer alır.

Fotoğraf 4. Melike Adile/Gaziye Hatun Türbesi, taçkapı, bordürler, ayrıntı.

Türbenin ziyaretgâh/mescit katına basık kemerli kapıdan girilir. Türbenin taç kapı ve cephelerinin Huand Hatun Türbesi kadar süslü tutulması, özellikle yıldız kompozisyonları ile bezenmesi dikkat çekicidir. Taç kapıda mermer üzerine sülüsle yazılmış beş satırlık inşa kitabesi yer alır (Önkal 1996: 106; Türkmen 1998: 443). Kitabede “*Bu meşhed/türbe, melike, saide, şehide, âlime, zâhide, din ve dünyanın ismetlisi, islâm ve Müslümanların sâf kadını, âlemde kadınların efendisi, melikelerin melikesi, iyilik ve bereketin menşei, Eyyûp oğullarından Melikû'l-Âdil Ebû Bekir'in kızına aittir. Allah her ikisinin kabrini nurlandırın ve onların rûhlarını ve kokularını temiz kılsın. Bu türbenin yapılmasını 645 senesinde onun namuslu kızları emretti. Allah onları emellerine kavuştursun ve hallerini güzel eylesin*” (Önkal 1996: 106) yazılıdır. Türbenin kitabesinde Melike Adile/Gaziye Hatun'un “*Eyyûp oğullarından Melikû'l-Âdil Ebû Bekir'in kızı*” diye kendi ailesi ile bağ kurulurken, Selçuklulardan ve eşi Sultan Alâeddin Keykubad'dan hiç söz edilmemesi, Melike Adile ile kız/erkek çocuklarının yaşadıkları dramatik olayların etkisiyle Selçuklulara kızgınlıkları ya da küskünlükleri anlatılmak istenmiştir. Bu kitabenin dışında külahın altında/giriş kapısının üzerinde besmele ile başlayan Bakara Suresi'nin 1-2-3-4-5. ayetleri ve Ayet-el Kürsi ile devam eden Ali İmran Suresi'nin 1. Ayeti ile biten yazılar bulunmaktadır.⁽¹¹⁾ Araştırmacılar K. Türkmen (2001: 573,

579) türbelerde Ayet-el Kürsi yazılarının tercih edildiğini vurgulamaktadır.

Yukarıda sözü edilen I. Alâeddin Keykubad'ın eşi Mahperi Huand Hatun ile diğer eşi Melike Adile/Gaziye Hatun arasında eşleri Keykubad'ın ölümüyle kendi oğullarının devleti başına geçmesini istemeleri konusunda acımasızca bir mücadele yaşanmıştır. Keykubad'ın sağlığında Gaziye Hatun'un oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı veliht tayin etmesi bu kavganın şiddetini artırmıştır (Turan 1984: 409-410; İbn Bibi 1996b: 26-28). Ancak dönemin vezirleri ve emirlerinin yardımıyla II. Gıyaseddin Keyhüsrev başa geçirilmiş, böylece annesi Mahperi Hatun'un isteği gerçekleşerek, mücadeleyi kazanmış ve amacına ulaşmıştır. Selçuklu hükümdarı II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile veziri Sadettin Köpek potansiyel tehlike olarak gördükleri Melike Adile/Gaziye Hatun'u 1238 yılında Ankara kalesinde yayın kirişi ile boğdurarak öldürmüş, oğulları İzzeddin Kılıç Arslan ile Rükneddin'i Borgulu/ULuborlu kalesine gönderip orada hapsedirmiş/öldürmüştür. Keyhüsrev, Melike Adile'nin iki kızını Anadolu'dan uzaklaştırmıştır. Biri evlilik yolu ile Halep'e, diğeri Kahire'ye gitmiştir (Turan 1984: 409-410; İbn Bibi 1996b: 26-28; Arık 2000: 87-89; Akşit 2002: 239-245). Selçuklu tarihçisi İbn Bibi (1996b: 26-28) bu konuyu “*Meliklerin ve onların annelerinin arasından Melike-i Adliye'yi ayırmalarını buyurduğu Köpek, emri yerine getirerek onu, Darü'l-hısn Ankara'ya (Enguriye) gönderdi. Orada onu yayın kirişi ile boğdular*” olarak açıklamaktadır. Aynı kaynakta Melike Adile'nin ölümünden önce yaşadıkları ayrıntılı olarak betimlenmiştir;

“Her hareketinde asil yaratılışının izleri görülen, son derece iffetli ve namuslu olan bu Merhume, cellatler gelmeden önce izin alıp aptesini yeniledi, hayatına veda etmek için içinden gelerek iki rekât namaz kıldı. Yüzünü dua kubbesi olan göğşe çevirerek, “Allah'ım, ben senin kulunum ve kulunun zulüm görmüş, ümitsizliğe düşmüş, değersiz kıyım. Benimle çocuklarım arasına karanlık perde koydular. Ruhumu ve vicdanımı köreltip kanımı akıtmaya niyet ettiler. Allah'ım, çocuklarımı sana emanet ediyorum. Onları koru. Sen tövbeleri kabul eder, kullarına acırsın dedi. O anda orada bulunan saray hocaları, bu duayı ezberleyip bir yere kaydettiler. Merhume devamlı, “Zalimelere hakttikleri cezayı ver. Bana acı ve beni başışla, tövbelerimi kabul et” dedikten sonra başörtü-

11. Ayetleri için bkz. *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl)*, H. Atay-Y. Kutluay (Haz.), Ankara: 1983, 1, Bakara Suresinin ayetleri 1. Elif, Lâm, Mim 2. Bu, doğruluğu şüphe götürmeyen ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlara yol gösteren Kitap'tır. 3. Onlar, gaybe inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan yerli yerince sarf ederler. 4. Ey Muhammed! Onlar, sana indirilen Kitap'a da, senden önce indirilenlere de inanırlar; âhirete de yalnız onlar kesinlikle inanırlar. 5. İşte Rab'lerinin yolunda olanlar ve saâdete erişenler bunlardır.

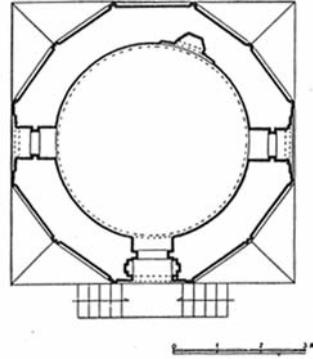
sünü iki üç kat dolayıp yüzünü kapayarak Kible'ye dönüp oturdu. Hizmetçilerle helalleşti. Kelime-i şahadet getirip Kur'an okumaya başladı Cellatler gelip, böyle dünya iffetlisi bir kadını cennet bahçesine gönderdiler” (İbn Bibi 1996b: 27).

İstemeyerek Anadolu'dan uzaklaştırılan Melike Adile'nin iki kızı annelerinin/dedelerinin/atalarının memleketine geri dönmüş, daha sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünün (1246) ardından çıkan bir genel af ile tekrar Anadolu'ya gelerek, Kayseri'de anneleri için 1247 tarihinde bu türbeyi yaptırmışlardır (Arık 1988: 22-23). Melike Adile'nin kızları Kayseri'ye döndüğünde Mahperi Hatun hala Kayseri'de yaşamaktadır. Onların yaklaşık dokuz yıl önce ölen annelerinin mezarını Ankara'dan Kayseri'ye taşımaları çok anlamlıdır. Kızların Mahperi Hatun'a rağmen Kayseri'de anneleri Melike Adile için türbe yaptırmaları sözü edilen rekabetin/inatlaşmanın sürdüğünü göstermektedir. Güçlü ve hırslı bir profil çizen Mahperi Hatun'un bu gücünü sağlığında eşinden (Alâeddin Keykubad), eşinin ölümünden sonra da yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den almış olduğunu öğrenmekteyiz. Buna karşın Melike Adile'nin/Gaziye Hatun'un gücünü Eyyubilerden ve Eyyubi hükümdarı olan babası Melik Adil'den aldığını türbesinin kitabesinde geçen *“Eyyûp oğullarından Melikû'l-Âdil Ebû Bekir'in kızına aittir”* ifadesinden anlamaktayız. Ayrıca Mahperi Hatun'un ailesinin/babasının gayri müslim (Ermeni) Hıristiyan olması, onun Selçuklu hükümdarı ile evlendikten sonra da Hıristiyan kalması, zaman zaman sorun yaratmış olabilir. Kanımızca Mahperi Hatun'un özellikle eşi I. Alaeddin Keykubad'ın ölümüyle yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminin ilk yılı/yıllarında Müslüman olması buna işaret etmektedir.

Kayseri'deki Selçuklu dönemi anıtsal mezar yapıları sur dışında kentin güneydoğusunda yoğunlaşmaktadır (Anonim, Sırçalı, Emir Ali, Ali Cafer türbeleri). Bu doku içinde Talas Caddesi üzerinde Şah Cihan Hatun/Döner Türbesi yer alır.⁽¹²⁾ Türbenin taç kapısı üzerinde sülüsle yazılmış iki satırlık kitabe bulunur. Kitabede *“Bu türbe, saide Şah Cihan Hatun'undur. Allah onu rızasıyla kapsasın”* yazılıdır (Edhem/Eldem 1982: 129-130). Selçuklu kitabelerinde geçen sultan adı, soyu ve tarih verisi içermeyen kitabede yalnızca *“Şah Cihan Hatun”* bilgisi mevcuttur. Cihan Hatun'un *“Şah”* ününü kullanması hanedana ait/sultan ailesine mensup biri olduğuna işaret etmektedir. Araştırmacılardan H. Edhem

/Eldem ve A. Durukan Şah Cihan Hatun'un I. Alâeddin Keykubad'ın kızı olduğunu belirtmektedirler (Edhem/Eldem 1982: 130; Durukan 2006: 154). Türbenin kitabesinde yapım tarihine ilişkin bir bilgi mevcut değildir. Bu nedenle araştırmacıların çoğu türbenin mimari ve süsleme özelliklerini dikkate alarak 13. Yüzyılın ikinci yarısında/yaklaşık 1260-1285 yılları arasında yaptırılmış olabileceğini belirtmektedirler (Edhem/Eldem 1982: 130; Tuncer 1986: 162-163; Önkal 1996: 195). Ayrıca A. Kuru (2006: 377) Kayseri'deki Eretna türbelerini konu alan çalışmasında Şah Cihan Hatun Türbesi'nin 1327-1335 yılları arasında inşa edilmiş olabileceğini ileri sürmektedir.

Türbe kare kaideli, dıştan onikigen, içten silindirik gövdeli ve tek katlı bir yapıdır.⁽¹³⁾ Şah Cihan Hatun Türbesi onikigen gövdeli planı ile Kayseri'deki tek örnektir. Yapı içten kubbe, dıştan konik külahla örtülüdür. Türbenin yüksek tutulan kare kaidesi çift yönlü pahlanarak gövdenin alt kısmı onikigen, üst bölümü/saçak altı ise silindirik planlıdır (Levha 7, Fotoğraf 5).

Levha 7. Kayseri Şah Cihan Hatun/Döner Türbesi, plan (H. Önkal,1996)

Fotoğraf 5. Kayseri Şah Cihan Hatun/Döner Türbesi, genel görünüm

12. Kayseri Şah Cihan Hatun/Döner Türbesi için bkz. Gabriel 1931: 77-79; Tümer 1938: 94; Ögel 1966: 70-71; Akok 1968: 23; Bakırer 1976: 187-188, 306; Edhem/Eldem 1982: 128-130; Tuncer 1986: 159-163; Önkal 1996: 190-196; Durukan 1998: 18-19; Özbek 2002: 71-73, 92-94; Durukan 2006: 154; Kuru 2006: 376-377.
13. Bkz. A. Gabriel (1931: 77-79), türbenin bir cenazelik katı olduğunu belirtmektedir.

Kaideden gövdeye geçişte üç, gövdeden külaha geçişte dört sıra mukarnas dizisi yer alır. Türbenin cephelerinin köşesini çok yüzlü (zar biçimli) kaideli birbirine bitişik iki dışbükey silme sınırlayarak, her bir cephede düz bir silmenin kuşattığı sivri kemerli yüzeysel nişler/alanlar oluşturmuştur. Kuzeybatı cephedeki taç kapı beş sıra mukarnas kavsaralıdır. Kavsarayı kuşatan sivri kemer kübik kaideli, silindirik gövdeli, mukarnas dolgulu/kübik başlıklı sütuncelere oturmaktadır. Ayrıca taç kapı nişinin yan yüzlerinde çok cepheli ve beş sıra mukarnas kavsaralı nişler yer alır. Yapının doğu ve batı cephelerindeki büyük boyutlu pencereler kurgusu ve süslemeleri ile taç kapıya benzerlik göstermektedir. Altı sıra mukarnas kavsaralı dikdörtgen pencereleri dıştan kademeli iki düz silme ile bezemeli bir bordür kuşatır. Pencerelerin kavsarasını kuşatan sivri kemer kübik kaideli, silindirik gövdeli ve kesik koni başlıklı sütuncelere oturmaktadır.

Yapıda on iki cephenin her bir yüzeyi geometrik, bitkisel ve figürlü süslemelere ayrılmıştır. Cepheler panolara ayrılarak kullanılan motifler, düzenleme, kompozisyon ve üslup özellikleri ile farklı bir süsleme anlayışı ortaya koyar. Taç kapının üzerinde sırt sırta vermiş iki kanatlı aslan, olasılıkla aralarında çift başlı kartal, taç kapıya bitişik iki cephenin yaklaşık ortasına simetrik yerleştirilen hayat ağacı, kuzeybatıdaki ağacın altında birbirlerine yönlendirilmiş iki aslan (biri koyuna benziyor ?) ve ağaçların üzerinde çift başlı kartal figürleri seçilmektedir (Fotoğraf 6, Ögel 1966: 70-71).

Fotoğraf 6. Kayseri Şah Cihan Hatun/Döner Türbesi, kuzeydoğu cephe, bezeme, ayrıntı

Buradaki hayat ağacı, ağacı bekleyen aslan ve üzerlerinde çift başlı kartal figürlerinin varlığı türbenin

kitabesinde geçen Şah Cihan Hatun'un önemli bir kişi olabileceğini göstermektedir. Süsleme panolarından bazıları Kayseri ve çevresindeki Selçuklu yapılarının süsleme programı/dili ile örtüşmektedir. Cephelerin yanı sıra örnekte konik külahın eteğinde silmelerle biçimlenen yarım daire kemerli ve aralarından yükselen dikey hatlı bezemeler görülmüştür.

Türbenin ziyaretgâh//mescit kısmının güney duvarında üç cepheli nişli ve altı sıra mukarnas kavsaralı mihrap bulunur. Mihrabı dıştan düz bir silme ile bezemeli bir bordür kuşatır. Mihrap nişini sınırlayan silindirik gövdeli sütunceler kesik koni biçimli başlığa sahiptir.

Görüldüğü gibi Selçuklu döneminin yükselme sürecinde Selçuklu sultanları I. Gıyaseddin Keyhüsrev, oğlu I. Alâeddin Keykubad ile onun oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemlerinde etkin olan sultan ailesinden kadınlar/valide sultanlar için Kayseri'de yaptırılan türbeler anıtsal örneklerdir.

Kayseri'nin Selçuklu dönemi şehir dokusu içinde külliye, camiler ve medreseler büyük ölçekli, türbeler ise küçük boyutlu yapılarıdır. Selçuklu kentleri arasında en çok sayıda külliye, medrese ve türbe Kayseri'de karşımıza çıkmaktadır. Bu yapılar içinde kentlin farklı yönlerine dağılmış türbeler özel bir gruptur. Çoğunlukla çokgen prizmal/sekizgen gövdeli olan türbelerin gerek içi, gerekse dışında (kaide, gövde, cepheler ve külahında) düzgün kesme taş kullanılmıştır. Şehirdeki on iki gen planlı tek örnek Şah Cihan Hatun Türbesi'dir.

İncelediğimiz dört kadın türbesi cepheleri, taçkapıları ve mihrap bezemeleri ile dikkati çeker. Gevher Nesibe, Mahperi Hatun ve Melike Adile türbelerinde gövdenin üst kısmını kuşatan şeritte (külahın altına) tek satırlık sülüsle Ayet el-Kürsi yazılmış olması ortaktır. Kadın türbeleri kimlikleri, konumları, plan tipleri, mimari öğeleri ve bezemeleri ile dönemin "kadın algısını" ortaya koymaktadır. Çokgen prizmal tipteki türbelerin cepheleri, taç kapıları, mihrapları taş işçiliği ve süslemeleri ile önem taşır. Özellikle I. Alaeddin Keykubad'ın eşleri Mahperi Hatun ve Melike Adile/Gaziye Hatun arasında yaşanan siyasi mücadeleler türbelerin Kayseri şehri içindeki konumunu, kitabelerinin içeriklerini/verilerini değiştirmekte, dönemin sosyal yaşamından kesitler sunmaktadır. Bu kadınların iktidar mücadelesi uğruna başlayan ihtiraslı yaşamları, dini inançları, aile bağları, ailelerinin/babalarının sosyal statüsü, türbelerin konumu ve kitabelerinden okunmaktadır. Kadınların hissettikleri/sağlıklı günlerinde öteledikleri bazı değerlerin kitabelere yazılarak mezar yapıları/türbeler aracılığıyla bir manifesto niteliği kazanmaları sağlanmıştır.

KAYNAKLAR

- Akok, M. (1967). Kayseri’de Hunad Mimari Külliyesinin Rölövesi, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVI/1, 5- 44.
- _____. (1968a). Kayseri’de Gevher Nesibe Sultan Darüşşifası ve Sahabiye Medresesi Rölöve ve Mimarisi, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/1, 133- 184.
- _____. (1968b). Kayseri’de Dört Mezar Anıtı, *Türk Etnografya Dergisi*, XII, 17-52.
- _____. (1976). Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIII/2, 5- 38.
- Aksarayî/Aksaraylı Kerîmüddin Mahmud-i. (2000). Musâmeretü’l-Ahbâr, Öztürk, M. (Çev.), Ankara: *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.
- Akşit, A. (2002). Melike-i Adiliye Kümbetinde Selçuklu Devri Saltanat Mücadelesine Dair İzler, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 239-245.
- Anonim. (1952). *Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, Uzluç, F. N. (Çev.), Ankara: Örnek Matbaası.
- Ank, F. Ş. (1988). "Selçuklular Zamanında Türkiye’de Çıkarılan Kollektif Aflar (1075-1243)", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi* I. *Alâeddin Keykubâd Özel Sayısı*, 3, 19-30.
- Ank, F. Ş. (2000). "Türkiye Selçuklu Devleti’nde Siyaseten Katl", *Belleteri*, LXIII/236-238, 43-93.
- Bakırer, Ö. (1976). *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Can, S. (2008). *Terken Hatun’dan Valide Sultan’a Selçuklular Döneminde Kadın (1040-1308)*, İstanbul: Ufuk Ötesi Yayınları.
- Caner, Ç.- Bakırer, Ö. (2009). "Anadolu Selçuklu Dönemi Yapılarından Medrese ve Camilerde Portal", *Türkiyat Araştırmaları*, 10, 13- 30.
- Cantay, G. (1992). *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- _____. (2002). Türk Mimarisinde Külliyeler, *Türkler*, 7, 834- 851.
- _____. (2006). "Darüşşifalar", Peker, A. U. – Bilici, K. (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurlığı 2*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 313- 335.
- Çakmakçoğlu Kuru, A. (1995). "Kayseri’de Şah Kutluğ Hatun Kümbeti", *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, 23-27 Eylül 1991 İstanbul, Bildiriler*, II. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 393-406.
- Çayırdağ, M. (1998). "Kayseri Hunat Külliyesi", *Vakıf ve Kültür*, 1/2, 23-26.
- Darkot, B. (1945). "Kayseri", *İslam Ansiklopedisi*, 4,(s. 484- 491).İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Durukan, A. (1998). "Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler", *Vakıflar Dergisi*, 27, 15-36.
- _____. A. (2006). "Banîler", Peker, A. U. – Bilici, K. (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurlığı 2*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,137-171.
- Edhem/Eldem, H. (1982). *Kayseri Şehri, Göde, K. (Haz.)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Egemen, A. (1959). "Kayseri’de Huand Hatun Türbesi", *Yapı Teknik*, III/19, 4.
- Eraşar, O. (1998). *Ortaçağ’da Kayseri Kent Dokusunun Gelişimi*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- _____. (2006). "Kayseri", Peker, A. U. – Bilici, K. (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurlığı 2*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 239- 243.
- Gabriel, A. L. (1931). *Monuments Turcs D’Anatolie I*, Paris: Du Ministere Turc De L’Instruction Publique.
- _____. (2009). Kayseri Türk Anıtları, Yaman, F. (Haz.), Kayseri: Kayseri Enstitüsü Derneği Yayınları.
- Göde, K. (1988). "Alâeddin Keykubâd ve Kayseri", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, 3, I. *Alâeddin Keykubâd Özel Sayısı*, 61-65.
- Gürkan, K. İ. (1972). Selçuklu Hastaneleri, *Malazgirt Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 33- 63.
- İbn Bibi. (1996a). *El Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuk Name) I*, Öztürk, M. (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____. (1996b). *El Evamirü’l-Ala’iye Fi’l-Umuri’l-Ala’iye (Selçuk Name) II*, Öztürk, M. (Haz.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1969). *Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi (H. 602- M. 1206)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- İpekoğlu, B. (2006). "Birleşik İşlevli Yapılar", Peker, A. U.- Bilici, K. (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurlığı 2*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,111- 125.
- Karamağaralı, H. (1976). "Kayseri’deki Hunad Câmîinin Restitüsyonu ve Hunad Manzûmesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXI, 199- 245.
- Karamete, K. (1941). "Kayseri Tıbbiyesi", *Erciyes*, 17, 499- 501, 521- 526.
- Kaymaz, N. (2009). *Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Gıyasü’l-Dîn Keyhüsrev ve Devri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kuban, D. (2002). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kuran, A. (1969). *Anadolu Medreseleri 1*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Anlamı* (Meâl). (1983). Atay, H. – Kutluay, Y. (Haz.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kuru, A. (2006). Kayseri’de Eretna Türbeleri, Peker, A. U.- Bilici, K. (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurlığı 2*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 371-390.
- Ogan, A. (1955). Kayseri’de Hovand veya Mahperi Hatun Külliyesiyle Mimari Bakımdan Kıymet Taşıyan Kümbetler, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteri*, 167, 3- 4.
- Ögel, S. (1966). *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- _____. (2006). Türbeler, Peker, A. U. – Bilici, K. (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurlığı 2*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 351-370.
- Özbek, Y. (2002). "Women’s Tombs in Kayseri/Kayseri’deki Kadın Türbeleri", *Kadın Araştırmaları Dergisi/Journal of Woman Studies*, III/1, 65-114.

- Safran, M. (1988). "Alâeddîn Keykubad'ın Otorite Anlayışı ve Ümera Katli Meselesi", *Selçuk Üniversitesi, Selçuk Dergisi*, 3, 1. *AlaeddinKeykubad Özel Sayısı*, 97-103.
- Sipahioğlu, H. (1981). *Kayseri Gevher Nesibe Sultan Tıp Sitesi 1206*, Kayseri: Akın Matbaası.
- Sözen, M. (1970). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri I*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- _____ (1972). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri 2*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Şaman Doğan, N. (2012), "Kayseri'deki Selçuklu Külliyesi", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 191-214.
- Şaman, N.- Yazar, T. (1991). "Kayseri Köşk Hanikâhı", *Vakıflar Dergisi*, 22, 301-314.
- Texier, C. (1849). *Description De L'Asie Mineure, Deuxième Volume*, Paris: Imprimeurs De L'Institut De France.
- Tuncer, O. C. (1986), *Anadolu Kümbetleri I Selçuklu Dönemi*, Ankara: Güven Matbaası.
- Turan, O. (1945). *Keyhüsrev I. İslam Ansiklopedisi*, 4, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 613- 620.
- _____ (1984). *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- _____ (2004). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Turan, R. (1988). Alâeddin Keykubad'ın Doğu Anadolu Siyaseti, *Selçuk Üniversitesi, Selçuk Dergisi*, 3, 1. *Alaeddin Keykubad Özel Sayısı*, 79-87.
- Tümer, F. (1938). "Döner Kümbet", *Erciyes*, 3, 94.
- Türkmen, K. (1998). "Selçuklu Döneminde Kayseri'nin İmar Faaliyetine Katkıda Bulunan Hanımlar", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, 16-17 Nisan 1998, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 437-449.
- _____ (2001). "Kayseri Selçuklu Dönemi Yapılarında Yer Alan Ayet ve Hadisler", Denктаş, M.- Özbek, Y. (Ed.), *Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Sanat Yazıları*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 573-582.
- Uyumaz, E. (2001). "Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri", Eravşar, O. (Haz.), *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, 11-13 Ekim 2000, Bildiriler II*, Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 398-421.
- _____ (2003). *Sultan I. Alâeddîn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220- 1237)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____ (2006). Sultan I. Alaeddin Keykubad ve Zamanı, Ocak, A. Y. (Ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurlığı 1*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 107-115.

